

Zangura

BELLON TIBOR
Karcag–Szeged

Ezt a különös hangzású szót kunnak tartjuk. Eddig két forrást ismerünk, amelyik említi. BLANÁR János (Nyr. 37. 1908. 375.) Hajdúnádudvarról, a mai Nádudvarról tájszóként sorolja fel: „*zangura* (= gulászta): a tehénnek ellése után való pár napi sűrűbb teje.” Ezt az adatot veszi át HERMAN Ottó a magyar pásztorok nyelvkincsének a számbavételekor. (HERMAN O., 1914. 439.) Anélkül, hogy bővebb magyarázattal szolgálna, ő is csupán utal arra, hogy jelentése meg egyezik a *gurászta* szóval, amelyiknek több változatát is közli. (HERMAN O. 1914. 434–435.) Az első tej szerepét a bőségvárázslásban sokan tárgyalják a néprajzi irodalomban. A kérdést legteljesebben FERENCZI Imre foglalta össze. (FERENCZI I., 1970. 25–41.) Újabb adatokkal ismereteinket BEREZCKI Ibolya gazdagította Szolnok megyéből (BERECZKI I., 1982. 73–77.) A Magyar Néprajzi Lexikonban PÓCS Éva foglalja össze tömören a kérdést. (PÓCS É., 1977. 677.) A TESz a *gulászta* kultúrtörténetét megrajzolva a szót a románból credezteti, összefüggésbe hozva a vlach pásztorok tevékenységével (TESz I. 1967. 1104–1105.).

Tanulságos az, hogy valamennyi forrás a szarvasmarha tejével hozza összefüggésbe a szót. CSÜRY Bálint is a tehénhez kapcsolja (CSÜRY B., I. 1935. 335.) Szegeden is a póctejből pócpitét sütnék, melyet minél több embernek meg kell kóstolnia, hogy sok tejet adjon a tehén. (BÁLINT S. 2. 1977. 151.) BALLAGI Mór csak annyit írt, hogy a fecstej összement tej, de nem szól arról, hogy melyik jószágnak a teje. (BALLAGI M., 1867. I. 471.)

A TESz értelmezésében szereplő vlach eredetből gyanítjuk, hogy a szarvasmarha mellett a juhatejt is számba vehetjük. A vlach pásztorokat mint juhászokat tartja számon a néprajzudomány. A vlach jog sajátos kiváltságot jelentett a későközépkortól fogva, melyek elsősorban juhártó gazdaságokhoz köthetők. (FÖLDES L., 1982. 5. 586–587.) A magunk adata ezt erősíti meg!

A *zangura* szó második, forrás értékű említését GYÖRFFY Istvánnak köszönhetjük. (GYÖRFFY I., é. n. II. 167.) A Magyarság Néprajzában ezt olvashatjuk: „Mikor a tehén megellik, első teje nagyon sűrű, hevítve könnyen *összemeget, megaggik, megaggasztalódik*. Ezt az első tejet – melyet *gurásztának, fecstejnek*, a Nagykunságon *zangurának* (kiemelés B. T.), a palócok *urdának* neveznek – megcszik.” GYÖRFFY István a *zangura* szót nem magyarázza. Gyanítjuk, hogy még otthonról, a nagykunsági Karcagról vagy Túrkevéről hozta magával annak ismeretét. Természetes használatából ez valószínűsíthető. A szót egyébként egyik tájszótárunk sem vette fel a jegyzékébe. Mint láttuk, eddig két helyről közölték: Nádudvarról és a szomszédos Nagykunságból. A magunk adatával is ezt a lokalizációt tudjuk tovább erősíteni. Az élő nyelvből eddig több utánjárásal sem sikerült utolérni. Úgy tűnik, hogy a GYÖRFFY közölte fél évszázad alatt ez is kikopott a beszélt nyelvből. Levéltári forrásokban kutatva azonban néha értékes adatokra bukkanhatunk.

Az itt elbeszélt történetet majdnem két évszázaddal ezelőtt vetette papírra Kunmadaras nótáriusa. Akkor még a nagykunsági tájakon nagyrészt a víz volt az úr. A Tisza, a Berettyó, a Körösök tájunkon kiterjedt réteket, hatalmas mocsarakat tápláltak. Ezekben a végtelennek tűnő rétekből, nádasokban vertek tanyát a telelő pásztorok, de itt fészkeltek a jószág legádázabb ellenségei, a rétifarkasok is. GYÖRFFY István és SZÜCS Sándor nagy időt megélt pásztorai sok

történetet őriztek meg a farkasokkal való hadakozásukról. Mára ez a forrás is kiapadt. Kiszáradtak a rétek, eltűnnek a nádasok, a farkasoknak sem maradt irmagjuk sem.

Ezért is becses az itt következő történet.

1802 áprilisában M. Bercei István gazda a madarasi tanács előtt bepanaszolta öregebb szolgáját, Nagy Mihályt. A panaszt így adta elő: „Egy éccakára juhait reá bízván, melyek a Nagy mezei földbirtokán voltak, mégpedig éccaka, melyen a hold világosított, ezen szolgának gondviséletlensége, restsége avagy juhaitól lett eltávozása miatt 41 juhait, 9 tokjókat, 2 örüket, 41 bárányokat az farkasok széjjel hánytak s meg öldöstek, nékije mint gazdának sérelmes kárával, mivel 6 s 7 juhainál több nem maradt, ezek is megsebesítve voltak. Ezen cselédnek hűség-telenségét pedig és onnat származó gondatlanságát, vigyázatlanságát abból világosítja, hogy nemhogy az káron mint jószívű cseléd megszomorodott volna, sőt inkább a szomszédságba menvén csúfosan azt mondotta: no, nem eszik Bercei *zangurát*, mert széjjelhányta juhát a farkas. De azonban nemhogy ezen kárból szolgálattyaival valamit vissza kívánt volna téríttetni, hanem inkább gazdáját fél időben elhagyta, henyélésre s gúnyán való élösködésre adta magát.” Kéri a gazda a kára megtéríttetését a szolgálait amit így számolt össze: „41 juha ára 4 forinttal 176 rénes forint, 9 tokjó ára 24, két örü ára 8 forint 30 krajcár, összesen 208 forint 30 krajcár. A bárányok árát nem tévén ezen summához.”

De hát a régi tanácsbeli uraimék tudták és gyakorolták a latin bölcsességet: *auditor et altera pars!* – avagy hallgattassék meg a másik fél is! Nagy Mihály előadásából egészen mást tudunk meg. Valószínűleg ez lehetett az igazság.

„Ő nemhogy örült volna Bercei István gazdájának juhaiban vallott kárán, sőt inkább az bánat és szánakozás miatt ereje is úgy elment, hogy a székérre csak egy juhot is nehezen tehetett fel. Nem is volt egy gazdájának is kárt tévő cselédje, valamint Bercei István gazdájának sem, mert azt lehet inkább mondani, hogy egyedül magának gazdájának cselekedete által esett a szerencsétlenség, mert jó helyen voltak juhok az előtt karámban más gazdákéval együtt megtelepítve, ti. az Üllő parton, melyeket onnan nem kell vala külön szakasztani, s a Nagy mezőre hajtani, kivált osztán tilalmas helyekre, az ugarokra szoktatni. Maga parancsolta neki – az mint előadja – gazdája, hogy éccakára hajtsa az ugarbeli vetésekre, mert – úgymond – ott többet esznek. Mikor mondotta, hogy nem jó oda hajtani, mert odaszoknak, és azután nem lehetne megtartani az oda való meneteltől, az minthogy a veszedelem meg is történt. Mert másnap a juhokat a Nagy mezőn kezdette legeltetni sokáig, szintén éjfélt utánig. De a juhok csak ögyelegtek, nem maradhattak, mindig mentek volna, de talpon lévén nem engedte. Mindenkor a szék mellé támasztott kevés nádból álló karámban fordítgatta úgyhogy azok ott megfeküdtek, és osztán éccakára ő is elaludt. Azalatt pedig a juhok felkerekedtek, elindultak az ugarbeli vetésekre, és éppen azon uttyokban esett meg rajtuk a veszedelem. Hirtelen észre sem vehette, mert fel nem serkent, mikor pedig felserkent már, és utánok ment, a juhok túl voltak az ország útján, és ugyancsak az ugarföldön hányták őket széjjel a farkasok, aminthogy a döglött juhokat is ott találván, ott rakták fel a székérre. Mentségére előadja a szolga Nagy Mihály azt is, hogy a juhok közül egyen sem volt kolomp, pergő vagy csengő, sem pedig kutya nem volt azok mellett, mert ha lett volna, az midőn azok szökésnek vették magokat, úgy a pergő vagy a kutya lármájára felserkent volna, és azokat megoltalmazta volna. Azon mentségét is előadja, hogy abban sem volt hibás, hogy szolgálattyaát félben szakasztotta, mert gazdája mondotta, hogy ha széjjel élne sem tartaná. Azért minthogy nem is tartóztatott, hogy gazdájának kedve ellen kényerét ne egye, elment tőle édesanyja házához.”

Hihető a szolga előadása. A gazda a telelő juhainak őrzését bízta rá, s hogy jobban éljenek az állatok, külön legeltette őket, sőt arra kényszerítette pásztorát, hogy éjjelente a tilosba, az

ugarvetésekre hajtsa a juhokat. Erre utal az, hogy kolompot, csengőt vagy pergőt nem engedett a juhokra tenni, sőt még kutyát sem tarthatott, nehogy elárulja őket, hogy tilosban járnak. Így eshetett meg a kár.

Hogy végül a bírák hogyan ítéleztek, nem tudjuk. Mindenesetre a lelkiismeretes nótárius jóvoltából gazdagabbak lettünk egy szép, kerek történettel és talán egy újabb kun szóval.

Irodalom

BÁLINT Sándor, 1977.

A szegedi nemzet. A szegedi nagytűz népelete II. Szeged

BALLAGI Mór, 1867.

A magyar nyelv teljes szótára I–II. Budapest

BERECZKI Ibolya, 1982.

Bőségvarázslás a Tiszaszigeten. Múzeumi Levelek 39–40. 73–77.

BLANÁR János, 1908.

Tájszók (Hajdúnádudvarról) Nyr. 37. 374–375.

CSÜRY Bálint, 1935.

Szamosháti szótár I–II. Budapest

FERENCZI Imre, 1970.

Egy bőségvarázsló rítus elterjedése a Dél-Alföldön. Néprajz és Nyelvtudomány XIV. 25–41.

FÖLDES László, 1982.

Vlachok. in: Magyar Néprajzi Lexikon 5. 586–587.

GYÖRFFY István, é. n.

Gazdálkodás. in: A magyarság néprajza II. 15–273.

GYÖRFFY István, 1984.

Nagykunsági krónika. Karcag

HERMAN Ottó, 1914.

A magyar pásztorok nyelvkincse. Budapest

PÓCS Éva, 1977.

Első tej. in: Magyar Néprajzi Lexikon 1. 677.

SZÜCS Sándor, 1957.

Pusztai szabadok. Rajzok a régi Alföld életéből. Budapest

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV. Főszerk. Benkő Loránd

Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár. Protokollum Kunmadaras, 1802. április 17. 25–26/64. és május 8. 31–32/75.